

notes sobre la naturalesa i Josep Pla

1 — L'ARRELAMENT I LA PRECISIÓ

Alguna vegada he pensat que fóra divertit de recollir una petita antologia dels greus errors escrits per autors sovint famosos en descriure aspectes de la naturalesa i del paisatge. Així, un narrador francès dels nostres dies, molt divulgat arreu, en una de les seves obres d'ambient totalment rural —i per cert molt bellament escrita— fa refilar un rossinyol enmig d'un cementiri nevat, en ple mes de desembre. Escriptors del nostre país han fet brunzir orenetes o ballestes a mig febrer, confonent-los possiblement amb estornells, o florir poncelles completament fora de les setmanes i mesos del seu esplet, o bé llaurar una parella de braus. Per contrast, sempre m'ha admirat la precisió detallista dels poetes i narradors anglesos en tot allò relacionat amb el paisatge, que es troba, també, en alguns dels nostres autors: per esmentar només una obra, «El vel de Maia», de Marià Manent.

Josep Pla, amb un arrelament humà al seu Empordà natal, té un coneixement directe i profund de la naturalesa que ens transmet amb justesa i matisació. Arrelament humà: no d'arbre; Pla s'ha allunyat sovint «nord enllà», i també pels camins de llevant i de ponent, del seu Empordanet, i, constantment, les seves extensíssimes lectures li han donat nous punts de referència; no pas, però, com un garbell per passar-hi les seves sensacions, sempre de primera mà, sinó, amb una comparació que potser li hauria agradat, com a espècies i herbes aromàtiques per revifar el gust d'un plat. «La meua constitució cosmopolita —una constitució que no té res a veure amb allò que en diuen **lo universal** en els cafès de Madrid— m'ha portat a cultivar unes arrels terrenals i precises». Tot i que Josep Pla posava força èmfasi en la distinció entre l'Alt i el Baix Empordà —l'Empordanet—, de fet tota aquesta contrada era la seva terra per excel·lència, sobretot la part de l'Empordà abocada al mar, més que no pas la banda més aspra i el terraprim. Només cal llegir el seu esplèndid llibre sobre Cadaqués per a veure-ho. «La mar, tan aspra, brusca i inconfortable, pot estremir-se en la titillació més trèmula que en la naturalesa pot donar-se... i són potser aquests estats inefables el que ja no podrà separar-nos, mentre visquem, de la mar; el que ens farà, en trobar-nos fora d'aquestes velles ribes, una enyorança entranyable».

D'aquest contacte, pell a pell, de Pla amb el seu entorn, i, primer de tot, en la seva infantesa, amb el paisatge dels volts de Palafrugell, Llofriu, Calella, li ve potser ja el gust pels paratges que Fuster anomena «humanitzats», cisellats per la mà dels pagesos que han, primer, romput el bosc, després conreat els camps, els horts i les vinyes, així com les oliveres, sobretot les de

Cadaqués. Ja des de les primeres planes del «Quadern gris», ens trobem amb descripcions exactíssimes dels horts, dels turons suaus, de la vida al voltant d'una masia: és una delícia, a tall d'exemple, la narració de la seva anada a un mas de la seva mare, amb l'escena del gall muntant les gallines, del feincjar, piular i «fornicar» dels pardals. La mateixa precisió, encara més matisada i innegablement més lírica, és constant en els capítols que tenen el mar com a centre, amb una gran riquesa i justesa de lèxic que sembla seguir dòcilment totes les línies de visió d'aquells ulls vivíssims i afinats.

L'humor i el lirisme, com en un concert per a dos instruments, sembla de vegades que es disputin en aquestes descripcions en les quals resten molt sovint equilibrats els elements visuals amb el brogit i les olors. Així, parlant de la primavera: «apareix el cucut, les dones comencen a saltar sobre els matalassos...», però també: «Hora baixa. Les orenetes xisclen a les cornises de les cases. Les acàcies, florides de la petita flor blanca, fan una olor mòrbida, una mica trista». «Passa un vent petit, suau, com el contacte d'una fulla de rosa a la pell». De passada, podríem remarcar la sonoritat fònica de tot el final d'aquesta frase, sense ni una consonant sorda, com abans hem trobat una al·literació «titil·lació trèmula», que ens hauria de fer mirar-nos una mica a aplicar l'adjectiu de «col·loquial» a l'estil de l'escriptor empordanès.

Caldria multiplicar els exemples i fer aquest escrit interminable per a poder donar una idea dels diversos caires de la relació de Josep Pla amb la naturalesa; em limitaré, doncs, a subratllar o a matisar alguns aspectes que han estat poc estudiats o bé acceptats sense esbrinar-ne els límits.

2 — NO TANT PRAGMATISME!

S'ha dit moltes vegades que el nostre autor associa la bellesa d'un paisatge a la quantitat de riquesa que produeix. És cert que de vegades ell mateix fa afirmacions que s'acosten a aquesta manera de veure, com en parlar del curs baix del riu Fluvià —però abans n'ha descrit els paratges simplement delitosos per als ulls— i que confessa admirar el treball de l'home damunt la terra, l'ordre clar —mots d'Espriu— de les vinyes, dels jardins conreats, de les arbredes, dels horts. I bé, al costat d'això, trobem múltiples descripcions d'aspectes de la naturalesa que no tenen res a veure amb l'economia humana. Salvant totes les distàncies, ningú, que jo sàpiga, ha acusat Homer d'un excés de pragmatisme perquè detalla minuciosament els grans àpats dels grecs, els vedells cuits a l'ast, o tots els presents que Príam fa a Aquil·les per rescatar el cadàver del seu fill Hèctor.

Si Pla fos un home purament pragmàtic, per començar no s'hauria fet escriptor, sinó, per exemple, notari, com ens diu ell mateix. I tampoc no hauria dedicat planes i planes de la seva obra a descriure el paisatge de Cadaqués, que en els anys que publicà el seu llibre era un racó pobre, per a molts desconegut. I, tot i que alludeix els horts que volten el poble blanc i bellíssim, l'oli i el peix, són molt més importants en el seu llibre i més llargs els apartats fills de la pura contemplació de la bellesa. «Aquest país de garrigues i d'olivars foscos que el mestrall aclareix, té la botànica més graciosa del Mediterrani». Les atzavares, les figueres de moro, les herbes aromàtiques, el verd llistó que es fa en els olivets, tot hi és tractat simplement perquè és bell i perquè és allà. En la mateixa línia trobem l'apassionada admiració de l'autor per les illes gregues, el seu somni d'anar-hi a morir, la seva afecció pel sovint pobríssim paisatge grec i la seva llum enlluernadora: «Us passeu la mà pels ulls. La sorpresa té una singularitat. Aquesta llum exasperada i fixa sobre la qual es manifesta una naturalesa aturada en el moment de la seva màxima decisió, produeix una impressió de xoc. Què és això?... Això és Grècia, en una paraula». Em sembla reveure, en llegir aquestes ratlles, la blavor de l'illa de Bourtzi en la clara badia de Nàuplion...

Altres caires gratuïts —des del punt de vista del pragmatisme— de la natura que complauen Pla són, a tall d'exemple, els dofins i les orenetes. Els dofins simplement el fascinen i no s'està de dir-ho. Pel que fa a les orenetes, té una bella i molt afinada observació sobre la seva arribada, que posa en boca de «la menuda de la fonda», un dels rars i tendres retrats d'infants que trobem a la seva obra, com el de la petita nena bruna de Castelló d'Empúries que deia l'oració de Sant Gregori per a curar els ànecs i les oques. Ja em direu, també, si les esquerpes i minerals illes Medes són productives; en canvi, l'escriptor de Llofriu hi fa una anada i dedica força planes a aquest paradís dels ocells de mar, les gavines, els gavians argentats i els corbs marins.

3 — LA MÚSICA

Em refereixo, naturalment, als brogits, fresques, sorolls i cançons dels elements no-humans del paisatge. S'ha remarcat molt que Pla és un escriptor ple d'elements visuals, plàstics, i olfactius. Hom podria pensar que no és tan sensible a la sonoritat de la naturalesa; la relativa escassetat dels escrits referents a músics i, simplement, de les al·lusions a la música en una obra tan extensa, podrien reforçar aquesta suposició. Dedicà un homenot a Juli Garreta, compositor empordanès; parlà d'Amadeu Vives, d'algun ins-

trumentista de la cançó popular, molt breument i de passada fa alguna comparació basada en la música: els ametllers amb la seva florida efímera damunt la mar amb la música de Mozart. Però és cert que la música en general i els músics catalans en particular no pesen gaire en la seva obra completa.

En canvi els elements sonors de la naturalesa sí que tenen importància en els seus escrits, i des de molt aviat, des d'«El quadern gris». «El vent petit... fa un somiqueig a les canyes». «L'aigua somica en els recs». «El clapoteig de l'aigua a les fustes, a les pedres de la riba, és a penes perceptible: de vegades se'n sentia el fresseig d'una suavitat de seda». «Sentia, en passar prop dels pilons, el lleuger gemec dels caps de fondeïgs, en tensió extrema». «El silenci de Cadaqués sembla, de vegades, líquid... veure ploure d'aquesta manera és com una sonsònia incerta». «El mar és ara una cançó diversa i canviant d'una incoherència subtil i delicada». «Sense moure'm de casa, en realitat puc saber quin vent fa. Només cal escoltar les campanes. Si el seu dring és fresc, precís i cristallí, fa tramuntana». «Els boscos són plens de veus...». He triat exemples, precisament, de música incerta, i els podríem completar, ja des d'un punt de vista més clarament musical, amb els escrits dedicat al cant del cucut i al refilar del rossinyol. Però és interessant de constatar justament la sensibilitat de l'oïlla de l'autor als matisos sonors més lleus, als quals caldria afegir els del soroll de la pluja, aquest gairebé sempre agradabilíssim —i ara sí que sovint per pragmatisme— per a l'oïda d'un pagès. No li plau el bruel de la tramuntana, que de primer confessa odiar i més tard tolerar per la claredat que posa en el paisatge el seu airet, quan no arriba a bufar desfermada. Diré, ara que ve a tomb, que no he sentit mai lloar la tramuntana, tan mitificada, a cap pagès de cap poble de l'Empordà, i sí només a diverses persones de Figueres d'oficis allunyats de la terra: músics, administratius, algun escriptor...

4 — PLA, LES MUNTANYES I JACINT VERDAGUER

Entre els elements de la naturalesa que no agradaven a Josep Pla hi ha, que recordi, segons quins vents, el fred, les serps, els moviments convulsius de la terra, els volcans... Tampoc no l'entusiasmava l'alta muntanya; hi havia com un tancament de l'autor davant del paisatge, sovint fascinant, de les tarteres, els cims, les geleres... Dir que, a Pla, no li plaïen «L'Atlàntida» ni el «Canigó» de Jacint Verdaguer perquè era refractari a l'alta muntanya pot semblar una mena de «boutade», però l'afirmació té una certa dosi de veritat.

Josep Pla, a la porta de la casa on va néixer, al carrer del Progrés de Palatrugell.

L'escriptor sempre té un petit paradís —perdut, parcialment retrobat, de vegades, altres cops definitivament salvat només en el record— el qual, inconscientment potser, és sempre un punt de referència. Diu Mounin que tots duem la nostra lingüística enganxada a la sola de les nostres sabates d'infant. També hi portem el nostre paradís, el lloc on l'herba és més tendra, les muntanyes més blaves, la primavera més punyent... És evident que la infantesa i la joventut de Pla és lligada, com l'heura al roure o al mur, a l'Empordà i abocada, doncs, cap al mar. Posem-nos en els anys tendres de l'escriptor: les comunicacions no eren fàcils com ara, la gran muntanya és lluny de l'Empordà; l'afecció a les muntanyes, generalment, ve d'haver-les petjades des de molt aviat, quan el record dels seus cims es lliga a l'adolescència. Pla, que era molt

Pla amb Marià Viñas, Toldrà i Gaziol.

caminador, feia grans passejades per turons, cales, conreus, petits pujols, no pas a les altes carenes feia anys havien descobertes per Cèsar-August Torras i els iniciadors de l'excursionisme català, que va tenir molta importància en la Renaixença i influí, en part, en la gestació del «Canigó».

Escriu Josep Pla que en els grans poemes verdaguerians «l'escenografia hi és exasperant». I, precisament, l'escenografia del «Canigó» és tota ella bastida sobre una visió **realista**, no pas retòrica —com sovint s'ha afirmat— dels Pirineus. Quan l'autor de Llofriu parla de les «muntanyes regalades», les úniques per les quals sent una real inclinació, les seves observacions no són pas més ajustades que les de Mossèn Cinto, sinó sovint no tan precises. Ara, és natural que fragments com «La Maladeta», posem per cas, no lliguessin amb la seva sensibilitat; i, amb tot, els lectors de «Canigó» que hagin viscut la solitud d'aquests cims, que hagin pujat a la pica o s'hagin enfilat al Carlit, o simplement que hagin llegit «Els llamps del Maladeta» de Mossèn

Oliveras, estaran d'acord amb la manca de «retoricisme debolit» i amb l'exactitud de les descripcions de Verdaguer.

De les muntanyes, Josep Pla, que coneixia i estimava el Rosselló, salvava justament el Canigó, entre altres coses, per la seva condició de deu i reserva d'aigua, igualment com Mossèn Cinto ens parla d'ella com d'una almorratxa immensa de la qual ragen cinc rius. Per cert, si algun lector benèvol els coneix tots, m'ompliria un buit, perquè jo només n'hi he trobat tres: Tec, Tet i Aglí. L'autor compara el seu massís, quan és nevat, a un diamant; Verdaguer a una gran magnòlia —molt d'acord amb la seva forma ampla— que es bada en un rebrot del Pirineu, a la seva banda ja més de llevant i cap al mar. Un altre gran escriptor, i molt amic de Pla, que tenia sempre el Canigó davant dels ulls quan vivia a Illa del Riberall, ens diu simplement «la neu de la muntanya resplendia». Ja haureu endevinat que em refereixo a Josep-Sebastià Pons, el cantor d'unes altres serres més humils, els Aspres, solitaris i abruptes, amb el torrent

que bull al fons i el miracle amagat del marbre rosa i blanc de Serrabona. Els poemes de Josep-Sebastià Pons agradaven extraordinàriament a Josep Pla, com admirava, d'altra banda, la prosa de Verdaguer «insuperada, magnífica»; a mi em va dir que sobretot considerava com la millor la del «Dietari d'un peregrí a Terra Santa».

El rebuig de l'autor de «L'Empordanet» era total per als fenòmens més espectaculars de la naturalesa; terratrèmols i volcans. Aquesta hostilitat s'anà accentuant amb el pas del temps. A «Les escales de Llevant» podem llegir: «No he fet mai l'ascensió al Vesuvi i això els estalviarà una descripció tenebrosa d'aquest antre de la terra... en canvi les proximitats del Vesuvi m'agraden». La presència del volcà dóna més gràcia a l'ampla badia de Nàpols, i els seus voltants són molt bells. Però, anys més tard, Pla ni aquesta qualitat li reconeix, i, en unes ratlles molt divertides, ens diu que a Nàpols hi ha una cosa literalment horrible: el Vesuvi, i qualifica gairebé de ximples els qui senten curiositat per pujar al seu cim.

Podria semblar contradictori amb l'afirmació que, al nostre prosista, no li agradaven les muntanyes un capítol del llibre esmentat, «Les escales de Llevant», sobre el llac de Como, que comença amb una cita de Sagarra: «com les muntanyes no hi ha res al món». Però, si el llegim atentament —i si a'guns heu estat a Como— veurem que es tracta d'unes carenes especials, els Alps de Llombardia, lligats amb el Tici-

no de Suïssa i vistos per Pla, ultra això, a través de la literatura d'escriptors d'Itàlia —la seva segona pàtria—: Manzoni, Fogazzaro. A més a més, són unes muntanyes que «baixen amb menys violència... les muntanyes del llac s'adolceixen i s'afinen». El paisatge és una barreja «enraonada i divina» entre les altes crestes llunyanes, on la neu resplendeix, al nord, i l'airet tebi del migdia «que ve de la terra grassa, treballada i rica». Crec que aquest paràgraf és molt representatiu de la relació de Pla amb el paisatge i amb la naturalesa, amb tots els seus matisos i en una síntesi que n'equilibra les aparents contradiccions.

Amb aquestes notes, esparses i molt incompletes, em cal ja acabar aquest «paper» sobre el gran escriptor que vaig considerar, els últims anys, com un amic estimat, i que van deixar, parcialment fos amb la naturalesa, un vint-i-quatre d'abril, en una tarda tendra i rentada per la pluja suau que ell estimà, al petit cementiri de Llofriu.

MARIA ÀNGELS ANGLADA

Nota: Aquest article és fet, ultra damunt el record de lectures més velles de l'obra planiana, basant-me en una relectura ràpida d'«El quadern gris», «Cadaqués» i «Les escales de Llevant», sobretot.

